

ภาพที่ 1: พระเจดีย์ดอกบัวคูมวัดเจติยเจ็ดดง เมืองศรีสะเกษ จังหวัดสุรินทร์
ที่มาภาพ: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

บทความพิเศษ

ปริทัศน์การศึกษาว่าด้วย “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม”

เกรียงไกร เกิดศิริ

ภาควิชาสถาปัตยกรรม

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

รูปแบบเจดีย์อันเป็นเอกลักษณ์ในศิลปสถาปัตยกรรมสุโขทัย มีชื่อเรียกกันหลายชื่อว่า “พระเจดีย์ทรงท้าว” “พระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์” และ “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม” ซึ่งชื่อดังกล่าวนี้เรียกขึ้นจากรูปทรงทางสถาปัตยกรรมส่วนของเรือนยอดของเจดีย์ที่มีลักษณะเป็น “ทรงพุ่มแบบดอกบัว”

จากรูปทรงทางสถาปัตยกรรมนั้นสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานกันระหว่างแรงบันดาลใจจากปราสาทแบบเขมรที่สร้างอย่างแพร่หลายมาแต่เดิม และพระเจดีย์แบบมอญ จนกลายออกมาเป็นรูปทรงอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของศิลปสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย

สถานภาพของข้อสันนิษฐานในปัจจุบันเสนอว่า เจดีย์รูปแบบนี้สร้างขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทย โดยหลักฐานบ่งชี้ที่เก่าแก่ที่สุด คือ จารึกนครชุม เมืองกำแพงเพชร ที่ระบุถึงการสร้างเจดีย์ของวัดในปี พ.ศ. 1900 รวมไปถึงมีการเผยแพร่รูปแบบไปยังเชียงใหม่ผ่านการเผยแพร่พระพุทธรูปจากสุโขทัยโดยพระสุมนเถระ โดยมีการสร้างเป็นพระเจดีย์บริวารทรงดอกบัวตูมในราว พ.ศ. 1914 ทั้งนี้ พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมมีความนิยมในการก่อสร้างต่อเนื่องมาจนกระทั่งกลางพุทธศตวรรษที่ 20 ดังปรากฏกล่าวถึงในจารึกวัดโสมการาม

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ | ภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ | ยูเนสโก

* เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย “แนวทางการศึกษาซากมรดกทางสถาปัตยกรรมเพื่อการออกแบบโครงการสื่อความหมายทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม กรณีศึกษา วัดมหาธาตุสุโขทัย และวัดมหาธาตุเชิงชัย” โดย ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ, อิศรชัย บุรณะอรุณ และบุญยก วชิระเสียรชัย. สนับสนุนทุนวิจัยโดยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร และสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2556. ซึ่งผู้เขียนขอขอบคุณแหล่งทุนมา ณ โอกาสนี้

Review Article

Reviewing the Lotus-Bud Style Chedi

Kreangkrai Kirdsiri

Department of Architecture, Faculty of Architecture
Silpakorn University

Abstract

Lotus-bud style, or Tanan style chedi, is an outstanding feature of Sukhothai architecture in which the upper part of the structure has the shape of a lotus-bud. The form was evidently inspired by Khmer style prasats, which were prevalent earlier, in combination with Mon style chedis. As a result, the style gave Sukhothai architecture its identity. A scripture found at Wat Nakhon Chum, Kamphaengphet Province, which mentioned about the construction of a chedi in 1357, led to the speculation that this style of architecture was first built in the period of Phra Mahadhammaraja Lithai. It was also introduced to Chiang Mai through Phra Sumana Dhera who was spreading the Buddhist religion at the time when chedis of this style were erected there in 1371, as minor stupas. According to the Scripture of Wat Asokaram, chedis in this style later became widespread and commonly constructed until mid-twentieth century B.E.

Key Word: Phra Chedi Dok Bua Toom | Phra Chedi Song Tanan |
Phra Chedi Song Pum Kao Bin | Suhothai Art and Architecture

1. บทนำ

การสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับ “ความหมาย” และ “มูลเหตุในการก่อสร้าง” ตลอดจน “ช่วงเวลาในการก่อสร้าง” ของพระเจดีย์ที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญของ “รัฐสุโขทัย” นั้นเป็นสิ่งที่ผู้นิยมชมชอบด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะ-สถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัยได้ให้ข้อสันนิษฐานกันมากมาย ทั้งนี้ ผู้เขียนจึงมีความสนใจที่จะศึกษาพัฒนาการความคิดในการ “สร้างชุดคำอธิบาย” เกี่ยวกับพระเจดีย์ดอกบัวตูมว่านับแต่อดีตครั้งแรกๆ ในการศึกษาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน “ชุดคำอธิบาย” ดังกล่าวนั้นมีพลวัตไปอย่างไร และนำมาสู่การวิเคราะห์ ตีความเพื่อพัฒนา “ชุดคำอธิบายใหม่ๆ” ทางวิชาการเพิ่มเติม

จากการทบทวนสารสนเทศที่เกี่ยวข้องพบว่า “ชุดคำอธิบาย” เกี่ยวกับ “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม” นี้สามารถจัดหมวดหมู่ได้ดังนี้ คือ 1) แนวทางการเรียกขานชื่อรูปทรงทางศิลปสถาปัตยกรรม 2) มูลเหตุในการก่อสร้างและความหมายของรูปทรง และ 3) ช่วงสมัยในการก่อสร้าง และ 4) พัฒนาการของรูปทรงทางสถาปัตยกรรม ทั้งนี้ สำหรับปริทัศน์บทความนี้จะประมวลเรียบเรียงออกมาตามช่วงเวลาของการศึกษาจากปีเก่ามาใหม่ เพื่อให้เห็นถึงพลวัตของคำอธิบายที่เกี่ยวข้องกับ “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม” ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน

2. วัตถุประสงค์ของบทความ

เพื่อศึกษาสถานภาพความรู้ และข้อเสนอเกี่ยวกับพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมในประเด็นต่างๆ อาทิ การเรียกขานรูปทรง มูลเหตุในการก่อสร้าง ความหมายของรูปทรง ช่วงสมัยในการก่อสร้าง และพัฒนาการของรูปทรงทางสถาปัตยกรรม อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์เพื่อหาคำอธิบายใหม่ และข้อเสนอใหม่เกี่ยวกับบริบทที่แวดล้อมสัมพันธ์กับพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม

3. พัฒนาการของชุดคำอธิบายว่าด้วย “แนวทางการเรียกขานชื่อรูปทรงทางศิลปสถาปัตยกรรม”

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแล้วว่า การ “สร้างคำอธิบาย” การเกิดขึ้นของพระมหาธาตุเจดีย์ทรงดอกบัวตูมของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยนั้นมีความซับซ้อนไม่ตรงไปตรงมาเช่นการอธิบายถึง “พระมหาธาตุ” หรือ “พระบรมธาตุ” องค์กรอื่นๆ หรือแม้กระทั่ง “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม” องค์กรอื่นๆ เนื่องมาจากว่ารูปทรงของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย ซึ่งมีเรือนยอดตอนบนมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นกระพุ่มยอดเดี่ยวแบบพุ่มดอกบัวตูม ทว่าส่วนเรือนธาตุยังทิ้งร่องรอยที่มีพัฒนาการมาจากสถูปทรงปรางค์มาแต่เดิม แต่ทว่าพระเจดีย์ประธานดังกล่าว นั้นมีร่องรอยของการบูรณปฏิสังขรณ์และมีการเปลี่ยนแปลงรูปทรงทางสถาปัตยกรรมของพระสถูปประธานอย่างพลิกฝ่ามือ แต่ทว่าก็ยังทิ้งร่องรอยประจักษ์หลักฐานอยู่กับพระเจดีย์ทิศที่มีรูปทรงที่ยังแสดงอย่างชัดเจนว่าเคยมีรูปทรงเป็น “พระปรางค์” มาก่อนที่จะถูกซ่อมแก้ไขเรือนยอดตอนบนจากเรือนยอดซ้อนชั้นแบบปรางค์มาเป็น “พระสถูปเจดีย์ทรงระฆัง”

เพราะฉะนั้น สถาปัตยกรรมจึงควรมีรูปทรงดั้งเดิมเช่นเดียวกัน คือ เป็นพระสถาปทรงปรางค์มาก่อนหน้าที่จะได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปทรง ทั้งนี้ ในสถานภาพของข้อเสนอที่สนับสนุนว่า “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม” เป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในรัชกาลพระยาสิทธิไธ ซึ่งแม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนรูปทรงของเรือนยอดเป็นรูปดอกบัวตูมแล้ว ทว่าก็ยังมีความคิดว่าเป็นรูปทรงที่พัฒนาการต่อเนื่องมาจากพระปรางค์ ดังพระราชปราชญ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นพระบรมโอรสาธิราชฯ ความว่า “ทำยอดเป็นปรางค์ชะลูดเรียกว่ามดี และแปลกในยตาหนักหนา” (Mongkutkiao, 1976: 54) รวมทั้งพิธียะ ไกรฤกษ์ด้วยดังข้อเสนอที่เชื่อมโยงภาพพระปรางค์ของวัดพระคลังที่อยุธยาเข้ากับรูปทรงดอกบัวตูมของเจดีย์สุโขทัย (Krairuek, 2015: 89)

ทั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ใน “จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก” ซึ่งเป็นบันทึกพระราชกิจรายวันในการเดินทางของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. 2444 ไปเมืองพิษณุโลกเพื่อตรวจการหล่อพระพุทธรูปชินราชจำลองที่จะนำมาประดิษฐานที่วัดเบญจมบพิตร (Narisara Nuvadtivongs, 1963) ในการนั้นยังได้ไปสำรวจเมืองสุโขทัย และศรีสัชนาลัย ซึ่งกล่าวถึงศิลปวัตถุและสถาปัตยกรรมต่างๆ โดยทั้งหมดนี้มีความเกี่ยวข้องกับ “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม” ที่วัดต่างๆ อาทิ วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย ทั้งนี้ได้กล่าวถึงรูปทรงของยอดดอกบัวตูมว่ามีรูปทรงที่คล้ายกับ “ทรงทวนพ” (Narisara Nuvadtivongs, 1963) รวมทั้งการอธิบายถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่างๆ ของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมด้วย จากการกล่าวถึงรูปทรงของเรือนยอดว่ามีส่วนคล้ายกับ “ทวนพ” ซึ่งหมายถึงกะลามะพร้าวที่มีรูปทรงที่ใช้สำหรับการชั่งตวงข้าว จึงเป็นที่มาของชื่อเรียกรูปทรงทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ทรงนี้อีกชื่อว่า “พระเจดีย์ทรงทวนพ” ในด้วยนั่นเอง

อย่างไรก็ดี ต่อมาเมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้เรียบเรียงหนังสือ “ตำนานพุทธเจดีย์” ขึ้นได้เรียกรูปทรงเจดีย์ทรงนี้ว่า “พระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์” (Damrong Rajanupab, 1970: 141) ซึ่งได้กลายมาเป็นคนเรียกชื่อที่แพร่หลายมากในการศึกษาในปัจจุบัน

ทั้งนี้ ชื่อที่เรียกกันทั้ง 3 ชื่อ คือ “พระเจดีย์ทรงทวนพ” “พระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์” และ “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม” นั้น สันติ เล็กสุขุมได้เสนอว่าชื่อทั้งสามนั้นล้วนแต่เป็นการเรียกกันชื่อของรูปทรงทางสถาปัตยกรรมที่มาจากรูปทรงของส่วนเรือนยอดของเจดีย์ที่มีรูปทรงคล้ายดอกบัวตูมทั้งสิ้น (Leksukhum, (1995: 25)

4. พัฒนาการของชุดคำอธิบายว่าด้วย “มูลเทศในการก่อสร้าง และความหมายของรูปทรง”

ใน “ตำนานพุทธเจดีย์” ซึ่งนิพนธ์โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวว่าพระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ถูกสร้างขึ้นภายใต้เงื่อนไขของการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์เพียงอย่างเดียว ทว่าแนวความคิดดังกล่าวนี้ได้นำมาถกเถียงกัน เนื่องจากต่อมาในภายหลังที่มีการสำรวจทางโบราณคดีในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยและค้นพบจารึกที่แสดงให้เห็นถึงการประดิษฐานพระบรมอัฐิของพระยาสิทธิไธในพระเจดีย์ดอกบัวตูมที่สร้างขึ้นอยู่ทางทิศใต้ของพระเจดีย์ประธานของวัดพระมหาธาตุสุโขทัย

ในพ.ศ. 2524 มีการศึกษาของ Carol Stratton และ Miriam McNair Scott ใน *“The Art of Sukhodaya: Thailand Golden Age”* (Stratton and McNair Scott, 1981) ได้เปิดมุมมองต่อการเกิดขึ้นของศิลปสถาปัตยกรรมสุโขทัยอย่างกว้างขวางมากขึ้น เนื่องจากข้อเสนอที่มีอยู่เดิมมักอ้างแต่ความสัมพันธ์กับลัทธิทางเดียว และจำแนกต่อหลักฐานศิลปสถาปัตยกรรมแบบเขมรที่เป็นประจักษ์ ทว่างานชิ้นนี้ได้ให้ข้อเสนอว่าศิลปสถาปัตยกรรมสุโขทัยนั้นได้รับอิทธิพลมาจากศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง รวมไปถึงศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาที่หลากหลายขึ้นกว่าแนวคิดเดิม กล่าวคือ วัฒนธรรมมอญจากศรีวิชัย วัฒนธรรมมอญจากพุกาม ตลอดจนวัฒนธรรมเขมร และวัฒนธรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาจากลังกาทตามแนวคิดกระแสหลักที่มีมาแต่เดิม นอกจากนี้ Carol Stratton และ Miriam McNair Scott ยังเสนอประเด็นที่เกิดจากการตีความแผนผังขององค์พระเจดีย์ประธานและพระเจดีย์บริวารของพระมหาธาตุสุโขทัยว่ามีนัยยะที่แสดงออกถึงจักรวาลทัศน์แบบอินเดีย ซึ่งในประเด็นดังกล่าวนี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่า การก่อสร้างของเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวารนั้นสร้างขึ้นไม่พร้อมกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการอธิบายแผนผังว่ามีนัยที่สัมพันธ์กับจักรวาลวิทยาโดยตรงนั้น ผู้เขียนเห็นว่าเป็นข้อเสนอที่ไม่สมเหตุผลเพราะแผนผังอันสมบูรณ์ดังกล่าวนี้ไม่ได้เกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อแรกสร้าง

ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ให้ข้อเสนอถึงการตีความองค์ประกอบส่วน *“เรือนยอดทรงดอกบัวตูม”* ว่าอาจจะไม่เกี่ยวข้องในเชิงนัยยะความหมายว่าสัมพันธ์กับ *“พระพุทธศาสนา”* ก็เป็นไปได้ เนื่องจากว่าการหยั่งรู้ในธรรมะนั้นสัมพันธ์กับการแสดงออกเชิงนัยยะด้วยดอกบัวบาน หากใช้เปรียบเทียบกับดอกบัวตูมแต่อย่างใด (Suksawasdi, 1990: 31-35) ซึ่งเป็นการตีความที่น่าสนใจอีกแนวทางหนึ่ง

จากการศึกษาของคชา จันทลักขณา เรื่อง *“การศึกษาเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในสมัยสุโขทัย”* (Jantalakana 2002) มีข้อเสนอจากการตีความบริบทแวดล้อม และใช้แนวคิดเรื่องสัญลักษณ์และความหมายในการออกแบบสถาปัตยกรรมซึ่งมีสมมติฐานว่าการออกแบบสถาปัตยกรรมนั้นย่อมมีอุดมการณ์ในการออกแบบที่แตกต่างกันออกไปอยู่เบื้องหลัง นอกเหนือไปจากการออกแบบสถาปัตยกรรมที่ตอบสนองต่อจิตวิญญาณประโยชน์ใช้สอย เพราะฉะนั้นจึงตีความว่าการเกิดขึ้นของรูปทรงทางสถาปัตยกรรมพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมที่เกิดขึ้นในรัชกาลพระยาสิทธิไทนนั้นย่อมมีมูลเหตุสัมพันธ์กับการสร้าง *“สัญลักษณ์”* เพื่อตอบโต้กับ *“อุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลัง”* อย่างแน่นอน กล่าวคือ ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น สุโขทัยได้ตกอยู่ในสภาวะที่อยู่ภายใต้แรงกดดันทางการเมืองจากรัฐที่อยู่โดยรอบ ประกอบกับปัญหาจากการสืบราชสมบัติของราชวงศ์พระร่วง อันเป็นเหตุให้พระยาสิทธิไทนได้วางนโยบายในการปกครองและบริหารบ้านเมืองเพื่อตอกย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของรัฐสุโขทัยในฐานะรัฐศูนย์กลางพุทธศาสนาอันรุ่งโรจน์

คชา จันทลักขณา ยังตีความอีกว่า ด้วยมูลเหตุปัจจัยแวดล้อมทางการเมืองที่ค่อนข้างตึงเครียดในช่วงระหว่างที่พระยาสิทธิไทนขึ้นครองราชย์ได้เป็นเหตุให้มีการพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมขึ้นใหม่ โดยหยิบยืมรูปแบบสัญลักษณ์ของ *“ดอกบัว”* มาเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเพื่อให้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่พัฒนาขึ้นใหม่นี้ตอบโต้ *“ความต้องการศูนย์กลางทางสัญลักษณ์ใหม่”* ในช่วงเวลาที่พระยาสิทธิไทนขึ้นครองราชย์สมบัติ ซึ่งอาจตีความหมายให้เชื่อมโยงถึง *“กระบวนการจัดตั้ง”*

รัฐ” (Jantalakana 2002: 286-287) ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าการปกครองในอดีตของรัฐจารีตนั้นได้ผูกติดอยู่กับบุญบารมีของกษัตริย์ ซึ่งความหมายโดยนัยก็คือพระปรีชาสามารถในการบริหารจัดการ และการสงครามตลอดจนการสถาปนาความสัมพันธ์ระบบเครือญาติกับเมืองต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน ดังนั้นจึงจะเห็นได้ว่า ขอบวงอำนาจของรัฐต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสุโขทัย ล้านนา และอยุธยา นั้นจะแปรผันไปกับพระราชอำนาจ และพระปรีชาสามารถของกษัตริย์แต่ละพระองค์ หากได้มีขอบวงของอำนาจที่ตายตัวเช่นที่เป็นในรัฐสมัยหลัง อย่างไรก็ตาม ก็มีการให้ความหมายบารมีของพระมหากษัตริย์เปรียบได้กับเป็นพระโพธิ์สัตว์ หรือพระอนาคตพุทธเจ้าดังตัวอย่างเช่นกรณีของพระยาสิทธิไธ ซึ่งมีหลักฐานเอกสารร่วมสมัยกล่าวอยู่ในคำจารึกหลักที่ 94 (Fine Art Department, 1970: 57-58) สอดคล้องกับข้อเสนอของสันติ เล็กสุขุมที่กล่าวมาแล้วข้างต้น (Leksukhum Santi, 1991: 197)

สำหรับในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์กับรูปทรงกับสัญลักษณ์ จันทลักขณา (Jantalakana, 2002) เสนอว่า รูปทรงของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมยังทำหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์อีกหลายประการ อาทิ เช่น การเป็นตัวแทนของการอุบัติขึ้นของกาลป์ (กาละ) และโลก (เทศะ) เนื่องจากคำว่า “ปฐม” ในภาษาบาลีนั้นมีความหมายถึงต้นไม้นต้นแรกที่ถือกำเนิดหลังจากการอุบัติขึ้นของกาลป์ใหม่ รวมไปถึงการแสดงนัยยะของการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยืนยงไปจนถึงสมัยของพระศรีอาริยมตริย นอกจากนี้ ดอกบัวยังเป็นสัญลักษณ์ถึงความปรารถนาที่จะกลับมาเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าของพระยาสิทธิไธอีกด้วย

5. พัฒนาการของชุดคำอธิบายว่าด้วย “ช่วงสมัยในการก่อสร้าง”

การศึกษาในช่วงแรกๆ นั้น แม้จะกล่าวว่าพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นศิลปสถาปัตยกรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของพุทธศาสนสถาปัตยกรรมสุโขทัย และข้อสันนิษฐานว่าเป็นรูปแบบพระเจดีย์ที่รังสรรค์ขึ้นในรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงที่มีกรอบความคิดว่าเป็นช่วงเวลาแห่งความรุ่งเรืองจึงควรเป็นช่วงเวลาพระเจดีย์อันเป็นเอกลักษณ์ดังกล่าวได้ถูกรังสรรค์ขึ้น ดังตัวอย่างในการกำหนดให้พระเจดีย์รูปทรงดอกบัวตูมที่จังหวัดตากเป็นพระเจดีย์ยุทธหัตถีแห่งพ่อขุนรามคำแหง

ต่อมาการศึกษาของ George Coedes ใน “ศิลปะไทยสมัยสุโขทัยและราชธานีรุ่งแรกของไทย” (Coedes, 1964) ซึ่งจากความเชี่ยวชาญด้านจารึกจึงใช้เป็นแนวทางสำคัญในการศึกษาโดยเฉพาะศิลาจารึกหลักที่ 1 มาใช้ประกอบกับการศึกษาแหล่งโบราณคดี ทั้งนี้ George Coedes ได้ให้ข้อเสนอว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยนั้นสร้างขึ้นหลังรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง

เสนอ นิลเดช ได้เสนอบทความ “สถาปัตยกรรมสุโขทัย” (Nildet, 1985: 55-62) ว่าพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมนี้ถือเป็นสถาปัตยกรรมรุ่นที่สองเก่าแก่รองลงมาจากพระเจดีย์ทรงลังกาแบบฐานเตี้ย และแบบมีฐานหรือลานทักษิณ โดยใช้การบ่งชี้จากเจดีย์ที่พบจารึกที่มีศักราชกำกับเช่นเจดีย์พระบรมธาตุเมืองนครชุมที่มีจารึกกำกับว่าสร้างใน พ.ศ. 1900 (Nildet, 1985: 58) ในขณะที่พระบรมธาตุเจดีย์ทรงดอกบัวตูมแห่งวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยนั้นพบจารึกจากเจดีย์มุมซึ่งบ่งบอกว่าสร้างใน พ.ศ. 1927 (Nildet, 1985: 58) อย่างไรก็ดี เนื่องจากเป็นจารึกที่พบบนเจดีย์มุม เพราะฉะนั้นการบ่งชี้ศักราชในการก่อสร้างที่ตรงไปตรงมามากกว่าก็คือเป็นปีที่ก่อสร้างเจดีย์มุมนั่นเอง แต่ก็ช่วยบ่งชี้ว่าพระเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมนั้นย่อม

ต้องสร้างมาก่อนหน้า นอกจากนี้ ยังมาจารึกวัดโศการามที่บอกอายุในการก่อสร้างวัดโศการามและวัดทักษิณารามในปีพ.ศ. 1942 (Nildet, 1985: 58) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระเจดีย์แบบดอกบัวตูมนั้นถูกสร้างต่อเนื่องมาจนกระทั่งกลางพุทธศตวรรษที่ 20 อย่างไรก็ดี แม้ว่าในบทความจะอ้างถึงการใช้จารึกในการกำหนดอายุซึ่งเท่าที่ค้นพบนั้นมีอายุในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ทว่าในบทสรุปของบทความนั้น เสนอ นิลเดซได้กล่าวว่าพระเจดีย์ดอกบัวตูมนี้อายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 (Nildet, 1985: 61) ในที่นี้ อาจเป็นเพราะว่าจารึกวัดนครชุมที่ใช้ในการกำหนดอายุนั้นบ่งบอกว่าปีที่ก่อสร้าง คือ ปี พ.ศ. 1900 (Tippayathat, 1972: 43) ซึ่งหากมองว่ารูปทรงทางสถาปัตยกรรมที่เปลี่ยนแปลงนั้นย่อมต้องมีเวลาในการพัฒนารูปแบบนั่นเอง

นอกจากนี้ ยังมีงานชิ้นสำคัญของพิริยะ ไกรฤกษ์ ซึ่งตีพิมพ์หนังสือรวบรวมบทความเรื่อง *“ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา ภาพลักษณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง”* (Krairuek, (2005) ซึ่งต่อมาถูกนำมาขยายความต่อในเอกสารประกอบการทัศนศึกษาเรื่อง *“ประวัติวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยจากมุมมองของประวัติศาสตร์ศิลป์”* (Krairuek, 2015) มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับพระเจดีย์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย โดยรอบความคิดและวิธีวิทยาที่สำคัญของงานชิ้นนี้ คือ การใช้หลักฐานชาวต่างประเทศ โดยใช้ข้อมูลจากบันทึกของ Van Vliet ซึ่งพำนักที่อยุธยาระหว่างปีพ.ศ. 2176-2184 รวมทั้ง Sirmon de la Loubere ที่ให้ข้อมูลว่าในขณะที่อยุธยาเริ่มบทบาทขึ้นมานั้น หัวเมืองฝ่ายเหนือก็ได้ร้างลาผู้คนลงไป (Krairuek, 2015: 8-9) จากกรอบความคิดดังกล่าว พิริยะ ไกรฤกษ์ เชื่อมโยงกับบันทึกของ Engelbert Kaempfer ซึ่งได้บันทึกและวาดรูปภาพเกี่ยวกับราชธานีอยุธยาไว้เมื่อปี พ.ศ.2233 (Krairuek, 2015: 14) รวมทั้งบันทึกของสาธุคุณ Tachard ที่กล่าวถึงวัดพระราม เมื่อปีพ.ศ. 2228 (Krairuek, 2015: 15) มาเป็นส่วนหนึ่งของการอภิปรายรูปแบบทางศิลปสถาปัตยกรรมสุโขทัย และผลการศึกษาได้นำมาสู่กำหนดอายุศิลปสถาปัตยกรรมต่างๆ ในสุโขทัยโดยเฉพาะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยให้มีอายุลดลงไปร่วมสมัยกับปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (ครองราชย์ พ.ศ. 2199-2231) (Krairuek, 2015: 14)

สำหรับข้อเสนอดังกล่าวมีความน่าสนใจในกระบวนการวิธีวิทยาที่พยายามใช้หลักฐานประเภทอื่นๆ นอกจากศิลาจารึกซึ่งก็มีข้อจำกัดในแง่ของเนื้อหาในเชิงบริบทจึงทำให้ต้องมีการตีความเชื่อมโยงโดยทัศนะของนักประวัติศาสตร์อย่างมาก แต่ในบทความนี้ผู้เขียนมีความเห็นว่า ในการบันทึกข้อมูลด้วยการเขียนภาพนั้นศิลปินผู้วาดมีกระบวนการคัดสรรคัดกรองสิ่งที่ต้องการสื่อสารกับผู้อื่นๆ รวมทั้งการกำหนดที่ผ่านการคัดสรรสิ่งที่สำคัญที่ต้องการสื่อสารเนื่องด้วยว่าไม่อาจจุบรรจุข้อมูลทุกอย่างลงบนแผนที่ได้ จึงเลือกจะบรรจุเฉพาะข้อมูลที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการจัดทำแผนที่ เฉกเช่นเดียวกับการพรรณนาซึ่งก็มีข้อจำกัดว่าเราไม่อาจพรรณนาทุกสิ่งได้ เพราะฉะนั้นการพรรณนาถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งจึงมีวัตถุประสงค์ที่ต้องการสื่อสารและจะลดทอนหรือตัดทิ้งในสิ่งที่ไม่ใช่สาระสำคัญที่ต้องการสื่อสารลง อีกทั้งคุณภาพของการพรรณนายังขึ้นอยู่กับความทรงจำและระยะเวลาในการจดบันทึกด้วย นอกจากนี้ ข้อจำกัดเรื่องฝีมือของผู้เขียนภาพก็เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้การบันทึกข้อมูลคลาดเคลื่อน โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่าด้วยรูปทรงทางสถาปัตยกรรม เพราะฉะนั้นการกำหนดอายุรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมด้วยระเบียบวิธีการวิจัยดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ยังมีข้อโต้แย้งอยู่มาก สอดคล้องกับข้อโต้แย้งของวราภรณ์ ชะอุ่มงามที่ใช้รูปแบบศิลปกรรมเป็นตัวบ่งชี้ (Cha-umngarm, 2015: 158)

นอกจากนี้ เมื่อใช้หลักฐานภาพถ่ายเก่าของพระเจดีย์บวรารด้านตะวันตกเฉียงใต้ของพระเจดีย์ประธานวัดบุปผาราม หรือวัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่ที่มีการใช้รูปทรงของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมไปก่อสร้าง ซึ่งสอดคล้องกับประวัติศาสตร์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาจากสุโขทัยโดยพระสุมนเถระไปยังล้านนาในรัชสมัยพญากือนา ซึ่งครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ.1898-1928 และสันนิษฐานว่าสร้างพระเจดีย์บวรารทรงดอกบัวตูมที่วัดสวนดอกไม่ต่ำกว่าปี พ.ศ.1914 ซึ่งเป็นปีที่สถาปนาวัดสวนดอก (Ongsakul, 2009: 149-150)

ซึ่งสอดคล้องกับที่วราภักษ์ ชะอุ่มงาม (Cha-umngarm, 2015: 158) เสนอว่าเรือนยอดแบบดอกบัวตูมนั้นเกิดขึ้นจากการได้รับอิทธิพลรูปแบบเจดีย์แบบมอญที่มาพร้อมกับการอาราธนาพระภิกษุมารจากเมืองมอญมาเผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้าสู่สุโขทัยในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจ และช่วยกำหนดอายุที่ชัดเจนของเจดีย์ทรงดอกบัวตูมว่าควรจะมีจุดเริ่มต้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 และยังได้รับความนิยมอยู่จนกระทั่งกลางพุทธศตวรรษที่ 20 ดังปรากฏหลักฐานศิลปสถาปัตยกรรม และจารึกของวัดโสมการามถึงการวิเคราะห์ของเสนอ นิลเดช (Nildet, 1985: 58) และศักดิ์ชัย สายสิงห์ (Saising, 2008)

ภาพที่ 2: พระเจดีย์บวรารทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระเจดีย์ประธานวัดสวนดอก เป็นพระเจดีย์แบบดอกบัวตูมซึ่งกำหนดอายุได้ไม่ต่ำกว่าปี พ.ศ.1914

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

6. พัฒนาของชุดคำอธิบายว่าด้วย “พัฒนาการของรูปทรงทางสถาปัตยกรรม”

ข้อเสนอสำคัญที่เกี่ยวกับพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของพระมหาธาตุสุโขทัยโดย A.B. Griswold (A.B. Griswold, 1967) ซึ่งใช้ระเบียบวิธีในการศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ศิลปสถาปัตยกรรม ในราวปี พ.ศ. 2510 โดยมีสมมติฐานถึงพัฒนาการของรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมว่าพัฒนาการทางรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมนั้นมีจุดกำเนิดและมีพัฒนาการจนถึงขีดสุดและจากนั้นก็เสื่อมถอยลง ทั้งนี้ A.B. Griswold มีข้อเสนอว่า รูปทรงดั้งเดิมของพระมหาธาตุสุโขทัยมีลักษณะเป็น “พระปรางค์ท้าวอด” ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ต่อมาจึงได้มีการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ประธานใหม่ให้มีรูปทรงเป็น “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม” จากนั้นต่อมาจึงมีการสร้างพระเจดีย์มุมอีกสี่องค์ในภายหลัง (A.B. Griswold, 1967) ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าข้อสันนิษฐานดังกล่าวมาข้างต้นสอดคล้องกับผลการศึกษาภาคสนามที่ยังเห็นร่องรอยทางสถาปัตยกรรม รวมทั้งสอดคล้องกับผลลัพธ์จากการใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมที่ทำการเปรียบเทียบกับพระเจดีย์ทิศที่มีรูปทรงแบบพระปรางค์

อย่างไรก็ดี แม้ว่าข้อสันนิษฐานของ A.B. Griswold จะสามารถใช้อธิบายพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของพระมหาธาตุสุโขทัยได้ แต่ทว่าผู้เขียนไม่สู้เห็นด้วยว่าประเด็นที่ว่าด้วยสมมติฐานของพัฒนาการรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมว่ามีการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเกิดขึ้นจากจุดเริ่มต้น และมีพัฒนาการสู่จุดสูงสุด และจะตกต่ำลงนั้นอาจไม่สามารถใช้อธิบายกับศิลปสถาปัตยกรรมสุโขทัยได้อย่างตรงไปตรงมานัก เนื่องจาก A.B. Gris Wold สันนิษฐานว่าเมื่อภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงรูปทรงของพระเจดีย์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยเป็นพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมแล้วจึงได้ส่งอิทธิพลไปยังการก่อสร้างหรือการบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์มหาธาตุประจำเมืองอื่นๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครองหรือมีความสัมพันธ์กันในระบบเครือญาติ เนื่องจาก A.B. Griswold มีแนวความคิดที่ว่า “ศูนย์กลางอำนาจ” ได้เป็นผู้ส่งผ่านรูปแบบทางสถาปัตยกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ไปยังเมืองที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจ แต่ทว่าในความเป็นจริงแล้วพระมหากษัตริย์สุโขทัยนั้นมีสถานภาพอีกประการ คือ เป็นองค์อัครมุขมณฑลในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นการก่อสร้างพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมที่ถูกพัฒนาขึ้นใหม่ในรัชกาลพระยาลิไทนั้นก็ไม่ว่าจำเป็นต้องถูกนำไปใช้กับพระเจดีย์ประธานวัดพระมหาธาตุสุโขทัยเป็นที่แรก ทว่าก็อาจนำไปใช้ในการก่อสร้างหรือการบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุประจำเมืองที่เมืองอื่นก่อนก็อาจเป็นไปได้ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะพระมหาธาตุนครชุมน์ที่เมืองกำแพงเพชรซึ่งมีหลักฐานแวดล้อมที่ทำให้เชื่อว่าการสถาปนาขึ้นในรัชกาลพระยาลิไท เช่นเดียวกับหลักฐานแวดล้อมที่ทำให้สันนิษฐานว่าพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยได้รับการสถาปนาขึ้นในรัชกาลพระยาลิไทด้วยเช่นกัน

ในปี พ.ศ. 2529 กรมศิลปากรได้ตีพิมพ์บทความสำคัญเกี่ยวกับรายงานโบราณคดีของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยของคงเดช ประพัฒน์ทอง เรื่อง “บันทึกโบราณคดีสุโขทัย” (Prapatpong, 1986: 234-276) ซึ่งให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการสำรวจทางโบราณคดีที่องค์พระเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูม และพระเจดีย์ 5 ยอดทางทิศใต้ของพระเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูม ซึ่งได้กล่าวถึงข้อมูลสำคัญ คือการค้นพบประติมากรรมลอยตัวบุคคลยืนตรงมือซ้ายชี้ลงดิน และมือขวายกขึ้นทว่าส่วนข้อมือหักหายไปอยู่ในกรุตรงบริเวณเรือนยอดทรงดอกบัวตูมของพระเจดีย์ประธาน

ต่อมาในปีพ.ศ. 2534 Betty Gosling ได้มีข้อเสนอที่เกี่ยวข้องกับพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ในหนังสือเรื่อง “*Sukhothai: Its History, Culture and Art*” (Betty, 1991) กล่าวคือ เสนอว่า เจดีย์วัดก่อนแลงซึ่งเหลือเป็นฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน 3 ชั้น เป็นสถาปัตยกรรมที่เก่าแก่ที่สุด ทั้งนี้สันนิษฐานว่า Betty Gosling พิจารณาจากการก่อสร้างด้วยศิลาแลงอีกทั้งคงเหลือเพียงฐานเขียงซ้อนสามชั้น จึงให้ข้อสันนิษฐานดังกล่าวโดยผูกโยงรูปแบบเข้าการซ้อนฐานสูงของปราสาทหินในวัฒนธรรมขอม โดยเฉพาะปราสาทปักษีจำรง (Betty, 1991: 50) แต่ในความจริงแล้วลักษณะของชุดฐานดังกล่าวนี้เป็นที่แน่ชัดว่าเป็นฐานของเจดีย์ทรงดอกบัวตูมทว่าเรือนธาตุและยอดได้พังทลายลงมา อย่างไรก็ตาม สำหรับประเด็นเกี่ยวกับพระเจดีย์ดอกบัวตูมประธานแห่งวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยนั้น Betty Gosling ได้ให้ข้อเสนอว่าชุดฐานซ้อนชั้นนั้นก็เป็นสิ่งที่มีมาแต่เดิมตั้งแต่เมื่อครั้งรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงส่วนเรือนธาตุด้านบนนั้นถูกต่อเพิ่มในสมัยหลังพร้อมกับพระเจดีย์บริวารทั้งแปดองค์ด้วย

ทั้งนี้ สันติ เล็กสุขุม ได้ทำการศึกษาพระเจดีย์ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว ในปีพ.ศ.2534 ซึ่งภายในผังบริเวณของวัดเจดีย์เจ็ดแถวนั้นประกอบไปด้วยเจดีย์หลากหลายรูปแบบ และมีพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นพระเจดีย์ประธานของวัด ทั้งนี้ มีข้อเสนอว่าการเกิดขึ้นของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมดังนี้ “การเกิดขึ้นของเจดีย์ทรงนี้ไม่น่าจะเป็นผลจากวิวัฒนาการทางด้านศิลปะโดยตรง แต่ควรเกิดจากเจตนาออกแบบให้เกิดเป็นเจดีย์ทรงใหม่ ที่อาจแฝงแนวความคิดด้านการเมืองอยู่ด้วย โดยมุ่งหมายให้เป็นสัญลักษณ์แห่งราชธานี” (Leksukhum Santi, 1991: 197) ทั้งนี้ อาจปรับปรุงจากเจดีย์ประธานทรงปราสาทในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ที่วัดมหาธาตุลพบุรี และส่วนเรือนยอดน่าจะปรับปรุงมาจากทรงระฆังที่มีเค้าเดิมจากศิลปะลังกาหรือศิลปะพุกาม ซึ่งนอกจากทรงระฆังแล้ว ทรงสิขระแบบพุกามก็น่าจะมีบทบาทอยู่ไม่น้อย (Leksukhum Santi, 1991: 197-198) สำหรับเจดีย์ทรงปราสาทนั้นสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะพุกาม และล้านนา ทว่า “จะเห็นได้ว่ามีการปรับปรุงองค์ประกอบจากแหล่งบันดาลใจต่างๆ รวมเข้าไว้ในรูปทรงใหม่ที่เปรียบว่าต้นแบบ ได้สะท้อนถึงสุนทรียภาพของศิลปะสุโขทัยอย่างชัดเจน” (Leksukhum Santi, 1991: 199) กล่าวคือ เรือนยอดแบบดอกบัวตูมที่ต่อเนื่องเป็นปล้องโหนดขึ้นไปเลยนั้นเป็นเรือนยอดที่ไม่มีบัลลังก์ซึ่งสันนิษฐานว่ามีความสัมพันธ์กับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์แบบพุกาม (Leksukhum, 2004: 48)

ทั้งนี้ สันติ เล็กสุขุม มีข้อเสนอที่สอดคล้องกับ A.B. Griswold, คงเดช ประพัฒน์ทอง และ วิโรจน์ ชีวสุขถาวร ว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมดั้งเดิมของพระเจดีย์ประธานของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยนั้นมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเดียวกันกับเจดีย์ทิศที่เป็นบริวารล้อมรอบอยู่ ซึ่งมีพัฒนาการมาจากปราสาทแบบเขมร ทว่ามีการปรับปรุงจนมีลักษณะที่เฉพาะตัว ซึ่งหนังสือนี้ได้เรียกว่า “เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย” ทั้งนี้ ยังเสนอว่ารูปแบบของเจดีย์ดังกล่าวนี้สะท้อนถึงความเชื่อมต่อกับแรงบันดาลใจเดิมอยู่มากจึงควรที่จะสร้างขึ้นก่อนปราสาทที่วัดศรีสวาย (Leksukhum, 2004: 54) ทว่าต่อมาถูกเปลี่ยนแปลงในรัชกาลพระยาสิทธิ (Leksukhum, 2004: 46-47) นอกจากนี้ ยังเสนอว่าฐานไฟที่เจดีย์ประธานของวัดว่ามีการก่อพอกเพิ่มเติมออกมาจนทำให้ชุดฐานเดิมจมอยู่ภายในฐานที่ก่อขึ้นใหม่ คงเหลือเฉพาะชุดฐานปัทม์ส่วนบนเท่านั้น (Leksukhum, 2004: 53)

(Leksukhum, 2005 (A): 44-50) ทั้งนี้การก่อพอกฐานดังกล่าวและมีการปั้นพระพุทธรูปลีลาประดับนั้น สันติ เล็กสุขุม สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในราวรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ 4 (Leksukhum, 2005 (A): 44-50) ซึ่งเป็นรัชกาลสุดท้ายของรัฐสุโขทัย

นอกจากนี้ ประเด็นว่าด้วยการก่อตัวของรูปทรงของพระเจดีย์ดอกบัวตูมนั้น สันติ เล็กสุขุม ได้ใช้ระเบียบวิธีเชิงช่างในการวิจารณ์การก่อตัวของรูปแบบพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมโดยจำแนกออกเป็น ส่วนๆ ตามชั้นของพระเจดีย์ สรุปใจความได้ว่า ส่วนล่างเป็นฐานเขียงซ้อนชั้น และรองรับชั้นฐานแบบบัวลูกแก้วอกไก่ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมในพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกฟักในผังย่อมุมไม้ยี่สิบซึ่งรองรับเรือนธาตุที่อยู่ในผังย่อมุมเช่นกัน เหนือขึ้นไปตรงมุมที่ย่อมมีรูปทรงสามเหลี่ยมที่ปรับปรุงมาจากบันแถลงของปราสาทขอม และต่อเนื่องขึ้นไปด้วยเรือนยอดทรงดอกบัวตูมที่สันนิษฐานว่าการที่ออกแบบให้โคนสอบนั้นเพื่อจะให้ออกมาวางกลับขนุนได้ (Leksukhum, 2005 (A): 91-95)

ทั้งนี้ ในปีพ.ศ. 2541 เสนอ นิลเดช ได้เสนอว่าลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมได้เกิดขึ้นจากการผสมผสานแรงบันดาลใจระหว่างปราสาทขอมกับพระเจดีย์ทรงลังกา (Nildet, 1998: 239-265). ซึ่งสันนิษฐานว่ามีฐานความคิดมาจากพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ที่กล่าวไว้ “ในจดหมายเหตุนั้นทางไปพิษณุโลก” ความว่า “...พระมหาเจดีย์นั้นรูปแปลกไม่เคยเห็นมีในเมืองใดหมดที่ได้เคยไปมาแล้ว ฐานเป็นแฉ่นฟ้า 3 ชั้น ชั้น 4 โกลนทรงที่เป็นองค์ปราสาทแต่ในแนวระนาบเป็นทรงพุ่มข้าวบรยาณ ยอดคล้ายพระเจดีย์ทรงลังกา พระเจดีย์รูปนี้ควรเรียกว่ารูปทนาย” (Narisara Nuvadtivongs, 1963)

สำหรับข้อเสนอในบทความเรื่อง “เจดีย์บริวารประจำทิศทั้งแปดและพระศรีมหาธาตุ วัดพระศรีมหาธาตุสุโขทัย” (Leksukhum, 2004: 123-133) ให้ข้อสรุปที่สนับสนุนข้อเสนอของคงเดช ประพัฒน์ทอง ในประเด็นที่กล่าวถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยเมื่อแรกสร้างคือ มีลักษณะเป็นปราสาทเช่นเดียวกับเจดีย์ทรงปราสาทที่อยู่บนทิศทั้งสี่ ซึ่งสันติ เล็กสุขุมเรียกว่าเป็น “ปราสาทแบบสุโขทัย” ที่สะท้อนให้เห็นถึงการปรับปรุงรูปทรงมาจากปราสาทแบบขอม (Leksukhum, 2004: 130) รวมทั้งให้ข้อสันนิษฐานถึงการก่อพอกชุดฐานไพทีนั้นเกิดขึ้นในสมัยสุโขทัยตอนปลายในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ 4 (Leksukhum, 2004: 132) ในปีถัดมาสันติ เล็กสุขุม มีข้อเสนอในบทความเรื่อง “เจดีย์พุทธมณฑลสุโขทัย ล้วนนา” (Leksukhum, 2005(B): 161-179) ว่าจำเป็นต้องพิจารณาว่าพระพุทธรูปที่ส่งมายังสุโขทัยนั้นมีการรับพระพุทธรูปศาสนาผ่านพุทธมณฑลและเมืองมอญด้วยโดยเฉพาะมีลักษณะเชิงช่างผนวกอยู่ (Leksukhum, 2005 (B): 178) เพราะฉะนั้นการพิจารณาถึงพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทที่ส่งมายังสุโขทัยนั้นจำเป็นต้องพิจารณาในประเด็นที่สัมพันธ์กับพื้นที่ข้างเคียงด้วย

สำหรับข้อเสนอของวิโรจน์ ชีวสุทธาวรร เสนอเกี่ยวกับพัฒนาการของผังบริเวณและสถาปัตยกรรมภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัยแบ่งออกเป็น 5 ระยะเวลา และสันนิษฐานว่ามีการเปลี่ยนแปลงรูปทรงจากพระมหาธาตุทรงปราสาทมาเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ทรงดอกบัวตูมนั้นเกิดขึ้นในลำดับพัฒนาการในระยะที่ 3 กล่าวคือ สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท (Cheewasukthawon, 2002: 308) ซึ่งสอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของนักวิชาการท่านอื่นๆ

ในปีพ.ศ. 2558 มีข้อเสนอเพิ่มเติมเกี่ยวกับความหมาย และที่มาของรูปทรงเรือนยอดทรงดอกบัวตูมในงานของวรารักษ์ ชะอุ่มงาม เรื่อง “ข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมและประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์” (Cha-umngarm, 2015: 158) ซึ่งให้ข้อเสนอเรื่องความหมายของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมนั้นถือเป็น “พระเจดีย์ทรงปราสาทยอด” แบบหนึ่งของศิลปะสุโขทัย ทั้งนี้เห็นได้ว่ามีทั้งพระเจดีย์ที่มีเรือนธาตุที่ทำเป็นชุ่มจระนำ และการลดทอนชุ่มจระนำลงเป็นการยกเก็จ ซึ่งทำให้พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมนี้มีสถานะเป็นดัง “พระเจดีย์ทรงปราสาทยอด”

7. สรุปผลการศึกษา

จากการประมวลสถานภาพความรู้และข้อเสนอเกี่ยวกับ “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม” โดยละเอียดจะเห็นว่า รูปแบบทางสถาปัตยกรรมพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมนั้นปรากฏขึ้นอย่างฉับพลันและดูจะมีนัยยะที่สัมพันธ์กับแนวทางการสร้าง “สัญลักษณ์ใหม่” แก่สุโขทัยในฐานะของศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏมีการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุประจำเมืองต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับสุโขทัยด้วยพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม และเป็นเหตุการณ์ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทย ซึ่งครองราชย์ระหว่าง ปีพ.ศ. 1890-1911 ซึ่งการเข้ามาของรูปแบบเรือนยอดดอกบัวตูมนั้นย่อมสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาเถรวาทที่รับผ่านเมืองมอญโดยมีพระสมณเถระที่รับการอาราธนามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สุโขทัยโดยพระมหาธรรมราชาลิไทยในราวปีพ.ศ. 1904-1912 เพราะฉะนั้นการเกิดขึ้นของเรือนยอดดอกบัวตูมจึงไม่ควรแก่แก่ไปกว่าต้นพุทธศตวรรษที่ 20 สอดคล้องกับหลักฐานภาพถ่ายเก่าของพระเจดีย์บวรารวัดสวนดอกเชียงใหม่ที่สร้างด้วยรูปทรงของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ซึ่งต้องสร้างขึ้นตั้งแต่พ.ศ.1914 เป็นอย่างเร็ว

นอกจากนี้ รูปทรงดังกล่าวยังมีสถานะเป็น “รูปทรงอันศักดิ์สิทธิ์” ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และเครือข่ายของพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์แบบสุโขทัย จึงปรากฏมีการก่อสร้างพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมกระจายไปยังพื้นที่ต่างๆ และก็ไม่ได้ถูกสร้างให้เป็นองค์พระบรมธาตุประธานของวัดเท่านั้น ตัวอย่างเช่น พระเจดีย์รายวัด บุปผาราม (วัดสวนดอก) เมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

ทั้งนี้ ผู้เขียนเห็นว่าประเด็นที่วรารักษ์ ชะอุ่มงาม เสนอว่าพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมมีสถานะเป็น “พระเจดีย์ทรงปราสาทยอด” แบบหนึ่งของศิลปะสถาปัตยกรรมสุโขทัยนั้น ผู้เขียนมีความเห็นที่สอดคล้อง เนื่องจากหากพิจารณาพระเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่ก่อสร้างขึ้นจำนวนมากในวัฒนธรรมสุโขทัย และล้าหน้าจะเห็นว่าเป็นรูปทรงที่มีความเชื่อมโยงกับฐานานุศักดิ์ของสถาบันกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงดังจะเห็นได้ว่ามีความนิยมในการสร้างพระเจดีย์บรรจุอัฐิเป็นพระเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่มีชุ่มจระนำทั้งสี่ทิศซึ่งมีนัยยะแสดงการลดทอนความซับซ้อนของปราสาทจัตุรมุขในแง่หน้าที่ใช้สอยลงมาเหลือเพียงการเป็นชุ่มสัญลักษณ์ เพราะฉะนั้น การสร้างสรรค์พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมขึ้นใหม่แทนที่พระมหาธาตุทรงปราสาทเดิม จึงแสดงให้เห็นความจงใจในการแทนที่รูปทรงของพระมหาธาตุทรงปราสาทด้วยรูปทรงพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ให้อกลายเป็นรูปทรงอันศักดิ์สิทธิ์แบบใหม่เพื่อแทนที่รูปทรงปราสาทที่ได้รับอิทธิพลมาจากขอมและถูกผลิตซ้ำในพื้นที่มาอย่างยาวนาน ทว่าการคงให้พระเจดีย์ทิศเดิมยังแสดงออกรูปทรงที่เชื่อมโยงกับลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระปราสาท

ไว้นั้น จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นความพยายามในการเชื่อมต่อกับแนวคิดเกี่ยวกับรูปทรงดั้งเดิมเข้ากับแนวคิดเกี่ยวกับรูปทรงที่พัฒนาขึ้นใหม่เข้าด้วยกันก่อน จนกระทั่งสร้างการรับรู้ได้อย่างกว้างขวางก็คงเหลือแต่เพียงการนำเอาเฉพาะรูปทรงของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมไปก่อสร้าง ดังเห็นเป็นประจักษ์ในการก่อสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเจดีย์ประจำเมืองต่างๆ เช่น เมืองศรีสัชนาลัย เมืองเชลียง เมืองพิษณุโลก เมืองเพชรบูรณ์ เมืองนครชุม เป็นต้น ที่ใช้รูปทรงทางสถาปัตยกรรมของพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมไปแทนที่พระมหาธาตุทรงปรางค์ที่แพร่หลายมาอยู่ดั้งเดิม

นอกจากนี้ เมื่อรูปทรงของ “พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม” ได้ทำหน้าที่เป็น “รูปทรงอันศักดิ์สิทธิ์” ในฐานะของการเป็นพระเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพุทธองค์ในการรับรู้ของผู้คนแล้วนั้น การที่มีการก่อสร้างพระเจดีย์ทางด้านทิศใต้ขององค์พระมหาธาตุประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย เป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเพื่อประดิษฐานพระบรมอัฐิของพระมหาธรรมราชาลิไทย และมีการสร้างเจดีย์ทิศล้อมรอบอีก 4 องค์ จึงเท่ากับการตอกย้ำถึงแนวคิดในการให้ความหมายของบารมีอันเปรียบได้กับเป็นพระโพธิสัตว์ หรือพระอนาคตพุทธเจ้าของพระมหาธรรมราชาลิไทยอีกด้วย

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาต่างประเทศ

- A.B. Griswold. *Toward a History of Sukhodaya Art*. Bangkok: The Fine Art Department. 1967.
- Betty Gosling. *Sukhothai: Its History, Culture and Art*. Oxford: Oxford University Press. 1991.
- Carol Stratton Stratton and Miriam McNair Scott. *The Art of Sukhodaya: Thailand Golden Age*. Kuala Lumpur: Oxford University Press. 1981.

หนังสือ และวิจัยภาษาไทย

- Cheewasukthawon Wiroj. (2002). *Kan sukxa rubbab sathapattayakam samai Sukhothai koranee sukxa Wat Mahathat tambon muang kao changwat Sukhothai*. (In Thai). [The Architectural Study of Wat Mahathat Sukhothai, Muang Kao, Sukhothai Province]. Thesis, Master of Arts in History of Art, Graduate School, Silpakorn University. Bangkok: Silpakorn University.
- Coedes George. (1964). *Silpa Thai samai sukhothai lae rachatanee run rak khong Thai*. (In Thai). [Art of Sukhothai and the First Capital City of Thailand]. Bangkok: Gurusapa.
- Damrong Rajanupab, H.R.H. (1970). *Tamnan Putta Chedi*. (In Thai). [History of Buddhist Stupa]. Bangkok: Rung Wattana.
- Fine Art Department. (1970). *Jaruk lak tee 94*. (In Thai). [Inscription no. 94]. Bangkok: the office of prime minister.
- Jantalakana Katha. (2002). *Kan sukxa Chedi Pum Khao Bin nai samai Sukhothai*. (In Thai). [The Study of Pum Khao Bin Stupa]. Thesis, Master of Arts in History of Architecture, Graduate School, Silpakorn University. Bangkok: Silpakorn University.
- Krairuek, Piriya. (2005). *Silapa Sukhothai lae Ayutthaya Papluk tee tong pleanplang*. (In Thai). [Rethinking of Art of Sukhothai an Ayutthaya]. Bangkok: Amarin.

- Krairuek, Piriya. (2015). **Prawat Wat Mahathat Sukhothai jak mum mong khong prawat-tisat sin.** (In Thai). [History of Wat Mahathat Sukhothai: a View from History of Architecture]. Bangkok: PiriyaKrairuek Foundation.
- Leksukhum Santi. (1991). **Chedi samai Sukhothai Wat Chedi Jed Thaew.** (In Thai). [Sukhothai Style Stupa at Wat Chedi Jed Thaew]. Bangkok: Muang Boran.
- Leksukhum, Santi. (1995). **Kwam pen ma lae kam sap reak ong prakob chedi nai pratet Thai.** (in Thai). [Background and element of stupa in Thailand]. Bangkok: Matichon.
- Leksukhum, Santi. (2004). **Silapa Sukhothai.** (in Thai). [Art of Sukhothai]. Bangkok: Muang Boran.
- Mongkutklao, H.M. (1976). **Thiew Muang Phra Ruang.** (In Thai). [Travel at Muang Phra Ruang]. Bangkok: Mahamongkutrajittayalai Foundation.
- Narisara Nuvadtivongs, Prince. (1963). **Jodmai raya tang pai Pitsanulok.** (In Thai). [Note of Traveling to Pitsanulok]. Bangkok: Prachan Publishing.
- Piromkiat, Santanana. (2002). **Kan wang pang boriven puttassathan samai Sukhothai boriven muang kao Sukhothai.** (in Thai). [Planning of Buddhist temple in period of Sukhothai, case study in historic city of Sukhothai]. Thesis, Master of Arts in History of Art, Graduate School, Silpakorn University. Bangkok: Silpakorn University.
- Saising, Sakchai. (2008). **Silapa Sukhothai: Bot vikroa lak than tang borankadee jaruek lae silapakam.** (In Thai). [Sukhothai Art: an analysis from archeology, Inscription and art]. Bangkok: Silpakorn University's Research and development institute.
- Sarasitprakad Prakaykaew and Samran Ploenpit. (1977). **Vivattanakan Khong Chedi Thai Song Pum Khao Bin.** (In Thai). [The Development of Pum Khao Bin Stupa]. Bangkok: n.p.
- Ongsakul, Sarassawadee. (2009). **Prawattisad Lanna.** (In Thai) [History of Lanna]. Bangkok: Ammarin.
- Tippayathat Monthon. (1972). **Chedi Song Pum Khao Bin Sukhothai.** (In Thai). [The Pum-khaobin Stupa of Sukhothai]. Bangkok: Faculty of Archeology, Silpakorn University.
- Tongduong Tipsuda. (1983). **Laksana Krongsang Lae Ongprakob Tang Dan Sathapattayakam Khong Chedi Song Pum Khao Bin Na Ampour Mung Kampangpet.** (In Thai). [The Characteristic of Structure and Architectural Ornaments of Pum Khao Bin Stupa at Ampour Muang Kampangpet]. Thesis, Master of Arts in History of Art, Graduate School, Silpakorn University. Bangkok: Silpakorn University.

บทความในวารสาร และหนังสือรวมเล่ม

- Cha-umngarm, Wararak. (2015). **Khosannithan puem tuem lae praden mai keawkab chedi song Pum Khao Bin.** (in Thai). [Further Research into the Lotus-bud Style Chedi of Thailand]. In Damrong Vichakan. (in Thai). Vol.14(1) 2015. 149-168.
- Leksukhum Santi. (2003). **Chedi Song Dok Bua Tum: lakthan tee mai dai jaruek pen Aksorn.** (In Thai). [Lotus Bud Pagoda: unwritten historic evidence]. Bangkok: Matichon. 91-96.

- Leksukhum Santi. (2005). Chedi boriwan prajam tid tung pad lae Phra Sri Mahathat Wat Phra Sri Mahathat Sukhothai. (In Thai). [Eight Surrounded Stupa on the axis and Main Stupa, Wat Phra Sri Mahathat Sukhothai]. Leksukhum Santi. (Eds.) Ruam botkwam mummong kwamkid lae kwammai: ngan chang Thai boran. (In Thai) [Selected paper on perception, thinking and meaning: Thai craftsmanship]. Bangkok: Muang Boran. 123-133.
- Leksukhum Santi. (2005). Chedi Pukam, Sukhothai, Lanna. (In Thai). [Bagan, Sukhothai and Lanna stupa]. Leksukhum Santi. (Eds.) Ruam botkwam mummong kwamkid lae kwammai: ngan chang Thai boran. (In Thai) [Selected paper on Perception Thinking and Meaning: Thai Craftsmanship]. Bangkok: Muang Boran. 161-179.
- Na Nagara, Prasert. (2001). Phra Maha Thammaraja ti nueng (Lue-tai, Li-tai). (in Thai). Namanukrom Phra Maha Kasat Thai. (in Thai). [Directory of King in Thai History]. 33-35.
- Nildet Saner. (1985). Sathapattayakam Sukhothai. (in Thai). [Architecture of Sukhothai]. In Najua. Vol. 5. 1985. 55-62.
- Nildet Saner. (1998). Sathapattayakam Sukhothai. (in Thai). [Architecture of Sukhothai]. In Rai ngan pol kan sammana kan muang lae sapap sangkom samai Sukhothai. (in Thai). [Seminar on politic and society during Sukhothai period]. 239-265.
- Prapatong, Khongdet. (1986). Bantuek Borankadi Sukhothai. (in Thai). Note on Archeology of Sukhothai]. In Borankadi Prawattisat. (in Thai). [Historic Archeology]. 234-276.
- Suksawasdi, Suriyawut, M.R., (1990). Chedi Song Pum Khao Bin. (In Thai). [Pum Khao Bin Stupa]. in Silapawattanantham.(in Thai). [Art and Culture Journal], Vol. 11(2) (May-October, 1990). 31-35.